

İL

Memleket,
yöre, halk, ülke ve devlet anlamında
bir terim.

Türkçe bir kelime olan il kaynaklarda ve lehçelerde ses birimi değişikliğiyle “el” şeklinde de geçer. Tarihî süreç içinde anlamı genişleyen il kelimesinin başlangıçta “barış, dostluk” ve ardından “boylar birliği” mânasına geldiği ileri sürülür (Doerfer, II, 194). *Dîvânü lugâti't-Türk'te*, “İki beg birle il boldı” (İki bey arasında barış oldu); “İl bolgali igendi” (Barışı reddetmişti) ifadeleri geçer (s. 23, 98-99). Kelimenin “barış” anlamı Kırgız toplumundaki, “Duşman kaysı, el kaysı, birbirine körünböy” (Düşman hangisi, dost hangisi, birbirine karışmış) atasözünde de yer alır. Bu atasözünde el “dost” ve “barış sever” anlamındadır. Barışı sağlayan kimseye “ilçi / elçi” denir. Nitekim VIII. yüzyıla ait Yenisey yazıtlarında anlaşmazlık halindeki kişiler arasında uzlaşma sağlayan ara bulucu veya temsilci için elçi terimi kullanılır (Useev, s. 77). Söz konusu dönemin idarî ve siyasî oluşumları içinde elçiyi sadece kişi veya kişilerin temsilcisi değil bodun (boylar) birliğinin temsilcisi olarak da görmek gerekir. XI. yüzyılda *Kutadgu Bilig'de* elçinin etimolojisinin “hükümdar ve devlet adamı” mânasını aksettirdiği anlaşılır. Moğollar’la birlikte yaygınlaşan elçi kelimesi Türkiye Türkçesi’nde günümüze kadar gelmiştir.

Boylar ve kabileler birliği anlamı içinde il / el idarî ve siyasî bütünlük gösteren halkı ifade eder. Kelime VIII. yüzyıla ait Orhon ve Yenisey yazıtlarında idarî bakımdan çeşitli boylardan teşkil edilen konfederasyonu niteler. Dolayısıyla boylar üzerinde bir çatı olan il / el “boylar birliği” mânasına gelir. Kelime bu anlamda günümüzde Kırgız, Özbek ve Kazak toplumu başta olmak üzere halklar arasında kullanılır. Buna örnek olarak Kırgızlar’da, “El menen kötörgön cük cerde kalbas” (Halk ile kaldırdığın yük yerde kalmaz); Özbekler’de, “Öz kadrini bil-magan el kadrini bilmas” (Kendi kadrini bilmeyen halkın kadrini bilmez) şeklindeki atasözleri gösterilebilir. Türkiye Türkçesi’nde söylenen, “El mi yaman bey mi yaman” atasözündeki el kelimesi halk, bey ise “yönetici” veya “hükümdar” demektir.

İdarî ve siyasî birlik içindeki halkın yaşadığı topraklar da il / el adıyla bilinir. Orhon ve Yenisey yazıtlarındaki ifadelerde sık sık geçen il / el terimi “bölge, yurt, ülke, memleket, devlet” gibi anlamlara gelir. Benzer durum *Dîvânü lugâti't-Türk'te*

yer alan “il başı” (eyaletin başı, memleketin başı); “Beg ilin tüzdi” (Bey ülkeyi düzenledi); “Beg il basdı” (Bey ülkeyi yendi ve düzene soktu); “İl bulgandı” (Ülke karıştı); “İl töz neteg?” (Ülke ve üst tabaka nasıl?) ifadelerinde de görülür (s. 23, 235-236, 302, 398). Orhon ve Yenisey yazıtlarında dikkati çeken bir husus il / elin sık sık Törük (Türk), bodun ve törü (töre) kelimeleriyle birlikte kullanılmasıdır. Bu bağlamda *Dîvânü lugâti't-Türk'te* “İl törü yetilsün” (Ülke barışa kavuşsun); “İl kaldı törü kalmas” (Ülke terk edildi, fakat töre terk edilmedi) cümleleri geçer (s. 52, 240). Bu durum söz konusu terimin ülke veya devletle ilgili temel unsurları teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. “İl-teriş”, “İl-tutmuş”, “İl-etmiş”, “İl-almış” gibi unvan ve kişi adlarının kullanımı da bu anlamdadır.

Türkiye Türkçesi’nde il kelimesinin anlamı biraz daha daralmış ve belli bir bölgeyi temsil etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilân eden beylikler Dânişmend-ili, Menteşe-ili, Saruhan-ili, Karaman-ili, Dulkadir-ili, Teke-ili, Hamîd-ili, Aydın-ili, Karesi-ili, Özer-ili gibi adlarla bilinmekteydi. Aydın-ili, Aydınoğulları’nın bölgeye hâkim olmasından önce bu bölgeye hâkim olan İznik İmparatoru Laskaris’in adından dolayı kaynaklarda Leşkerî-ili (Laskaris’in toprağı) adıyla da geçmekteydi. Beyliklerin Osmanlı idaresi altına girmesi ve bu beyliklerden sancak veya eyalet teşkil edilmesiyle birlikte söz konusu adların önemli bir kısmı Osmanlı kayıtlarına eyalet, sancak ve kaza gibi birimler halinde yansımıştır. Anadolu ve Balkanlar’ın Osmanlı yönetimine girmeye başlamasıyla birlikte il ile ilgili adlandırmalar daha da yaygınlaşmıştır. Osmanlı Beyliği’nin kuruluş döneminde Osman Gazi’nin yoldaşları ve uç beylerinden Konuralp’in fethettiği Düzce-Üskübü bölgesi Konuralp-ili, Turgut Alp’in fethettiği İnegöl bölgesi Turgut-ili, Akça Koca’nın Boğaz yakınlarına kadar fethettiği bölge Koca-ili ve Hızır Bey’in fethettiği Ak-yazı-Mengen arasındaki bölge Hızır Bey-ili adıyla anılmaktaydı. Osmanlı kayıtlarında Osman Gazi’nin alınan vilâyetleri gazilere taksim ettiği yolundaki ifadelerin yer alması, eski Türk geleneğine uygun biçimde söz konusu yerlerin yurtluk ve ocaklık olarak fâtihterine verildiğini ve onların adıyla anıldığını gösterir.

Osmanlılar’ın Balkan yarımadasında il / el adını verdikleri yerler, genelde kuruluş döneminde Anadolu’da verilen isimlere benzer şekilde birleşik isimden meydana

gelmekteydi. Ancak bu adlandırmaların Anadolu’dakilerden farkı, daha ziyade eski hâkimlerinin unvan ve isimleriyle topluluk ve coğrafi bölge adlarını taşımış olmalarıydı. Bu şekilde Balkan yarımadasının tamamını içine alacak şekilde verilen ad Rum-ili / Rum-eli idi. Burada kelimenin ilk kısmı olan Rum, Bizans coğrafyasının adı olan Romania’dan gelmektedir. İl / el adları Balkan yarımadasındaki küçük yerler ve bölgelere de birleşik adlar şeklinde verilmekteydi. Bunlar Şişman-ili, Konstandin-ili, Yuvan-ili, Kalkandelen-ili, Laz-ili, Pavlo Kurtik-ili, Kırıl-ili, Hersek-ili, Lukaç-ili, Karlı-ili, Arvanit / Arnavut-ili, Dukakin-ili gibi adlardı.

Anadolu coğrafyasının Osmanlı idaresine girmesinden sonra il / el adını taşıyan ve bir kısmı muhtemelen Osmanlı öncesi adlandırmalar olan idarî birimlerin isimlerine de rastlanmaktadır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Konya merkez kazasına bağlı Said-ili, Beyşehir livâsına bağlı Kır-ili, Aksaray livâsına bağlı Eyüb-ili, Canik livâsına bağlı Kırık-ili nahiyeleriyle Akşehir livâsına bağlı Çimen-ili nahiyelerini misal olarak zikretmek mümkündür. Ayrıca bu adlar, belli bir bölgeyi yurt tutan Türkmen veya yörük göçebe grupları için teşkil edilen bazı idarî birimlere verilen adlara da yansımaktaydı. Konya’nın ova bölgesini yurt tutan Atçeken oymakları için oluşturulan kazalardan biri Eski-il adıyla bilinmekteydi. Yine XVI. yüzyılın ortalarında Sivas’ın güney kısmında Kangal, Şarkışla ve Gürün bölgesinde yaylayan göçebe unsurlardan Yeni-il adıyla bir kaza teşkil edilmişti. Yeni-il’deki göçebe grupların adları resmî yazışmalarda bazan Yeni-il Türkmenleri, bazan da Yeni-il ulusu diye geçmekteydi. Doğu Anadolu’da Akkoyunlu Türkmen Devleti’nin bakiyesi olan büyük göçebe gruplar da önce ulus adı altında idarî bir organizasyona bağlanmış, kısa bir süre sonra bu ulus Boz-ulus ve Kara-ulus diye iki gruba ayrılmıştır. Burada “il” ve “ulus” arasında belirleyici bir farkın olmadığı görülür. İl ile ilgili yer ve bölge adları içinde en fazla dikkati çeken Uç-ili, Taş / Dış-ili ve İç-il’dir. Eski devlet teşkilâtındaki sosyal ve idarî yapıların izlerini hatırlatan bu adlandırmalar, Anadolu’da belli bir coğrafi bölge içinde daha çok onların bulunduğu yerlere ve özelliklere işaret etmektedir. Bunlar arasında serhat bölgesini gösteren Uç-ili’nin *Dîvânü lugâti't-Türk'te* de yer alması (s. 20) şüphesiz söz konusu adlandırmaların tarihî izlerini ortaya koyar. Bu arada Osmanlı döneminde üç başşehirde (Bursa,

Edirne, İstanbul) görevli müderrislere işaret eden “iç-il müderrisleri” tabirini, sadece bu üç başşehrin adlarıyla değil bunların Osmanlı coğrafyasındaki mekânlarıyla da ilişkilendirmek gerekir.

Osmanlı döneminde il kelimesi il yazıcısı, il defteri, il erleri, il kethüdâlığı gibi tabirlerde de kullanılmaktaydı. Bunlardan mübâşir, muharrir, vilâyet kâtibi gibi adlarla da bilinen il yazıcısı devlet adına her türlü gelir kaynağının tesbiti ve bunun tevzii işine, yani vilâyetin veya bölgenin tahririne memur olan kimsedir. İl defteri il yazıcısı tarafından vilâyet yahut bölgeyle ilgili tutulan defterdir. İl erleri iç karışıklıklar sırasında güvenliği sağlamak amacıyla oluşturulan yerel milis kuvvetleridir. İl kethüdâlığı ise şehir veya kasabalarda çeşitli görevlere bağlı kethüdâlardan daha üst seviyede olan kimselerdir.

İl kelimesinin kökü Orhon yazıtlarındaki “ilig / illig”dir. “Ülkesi, yurdu olan, devletli = hükümdar” anlamına gelen kelime Mani dini mensuplarınca kağan yerine kullanılır. *Kutadgu Bilig*'de de “hükümdar” anlamında sık sık geçer. Karahanlılar'da sultanların çoğu bu unvanı da kullanmıştır. Unvanın *Kutadgu Bilig*'de yaygın biçimde geçmesi, ancak aynı yüzyılda kaleme alınan *Divânü lugâti't-Türk*'te hiç yer almaması Yûsuf Has Hâcib'in Manici veya Burkanlı Uygur kültürüne yakınlığı ile açıklanmaktadır (Tekin, XVI/95 [1996], s. 16). İlig / İllig, Uygur bölgesinde muhtemelen iştikakının müphemliği, bulanıklığı, suniliği ve yeniliğinden ötürü anlaşılarmış, mânasını daha da kuvvetlendirmek için arkasına bir de “kan” (han) kelimesi eklenerek “ilig+beg>ilbeg~ilbey” oluşumuna benzer bir şekilde “ilig+kan>ilhan” unvanı ortaya çıkmıştır. İlig kelimesi, Moğollar'la birlikte İslâm muhitinin eserlerinde ve bilhassa Farsça kaynaklarda Moğol yöneticilerinin unvanı şeklinde “ilhan” olarak görünmesine rağmen Türkiye Türkçesi'nde kelimeye rastlanmamaktadır. Ancak il kökünün temel mânası olan “barış”tan hareketle Türkiye Türkçesi'nde “illik” kelimesi türetilmiştir. İllik “barış” anlamından başka “dârüİslâm” ve “beylik mal” anlamlarına da gelir. Osmanlılar'ın hıristiyan dünyası ile sık sık karşı karşıya gelmesi il illiği, illik, illik düşman, illik esirler, illik kâfirler, illik reâyâ ve illik yağı gibi sözlerin oluşmasına ve bunların tarihî kaynaklarla belgelerde yer almasına vesile olmuştur. İlin barış mânası hususi terkip ve iştikaklarda da görülür. Eski Türkçe'de “teşkilâtlanmak, devlet kurmak”

mânasına gelen “illemek” Anadolu'da yerleşmek ve yurt kurmak için kullanılır. “İllenmek, illeşmek” ise “hükmetmek, idare etmek” ve “barışmak” anlamındadır. Türkçe metinlerde il / el kelimesinin “kün” ile (halk, kavim) birlikte kullanıldığı da görülür: “El-kün” = “el-gün”. Buradan il~el: “yabancı”, il âlem > el âlem ve el kıızı ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde vilâyete il ve kazaya ilçe adları verilmiştir. Türkiye Türkçesi'nde giderek anlam daralmasına uğrayan il kelimesinin Cumhuriyet devrinde idarî birimlere ad olarak verilmesi kelimenin kavram olarak Türkiye Türkçesi'ndeki sürekliliğinin bir göstergesi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (haz. Ahmet Bican Ercilasun – Ziya Akkoyunlu), Ankara 2014, s. 20, 23, 52, 87, 98-99, 103, 152, 235-236, 240, 302, 356, 398, 443, 448-449; S. F. Akobirov, *Ozbekça-Rusça Lugat*, Moskva 1959, s. 553; Doerfer, *TMEN*, II, 194-201; K. K. Yudahin, *Kirgizsko-Russkiy Slovar*, Moskva 1965, s. 946; V. M. Nadeyayev v.dğr., *Drevneturkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. 168; E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıtkov*, Moskva 1974, s. 339-342; İ. Abdüvaliyev v.dğr., *Kirgiz Tilinin Sözdüğü*, Bişkek 2010, s. 1420; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (haz. Mustafa Kaçalın), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10716.yusuf-hashacibkutadgubilig-mustafakacalin.pdf>? (24.11.2014); *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, bk. yer adları indeksi; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, bk. İndeks; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, bk. Dizin; *İl. Bâyezid Dönemine Ait 906 /1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (nşr. İlhan Şahin – Feridun Emecen), İstanbul 1994, s. 77, 570, 592; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 85, not 91; Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 2010, s. 20, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 34, 35, 37, 46, 50, 52, 56, 58, 60, 65, 66; Nurdin Useev, *Enisey Cazma Estelikleri I Leksikası cana Tekstler*, Bişkek 2011, s. 77, 98-99, 242, 266, 333, 432, 452, 461-464, 605-606; Ahmet Caferoğlu, “Tukyü ve Uygurlarda Han Unvanları”, *THİT*, I (1931), s. 105-119; Osman Turan, “İlig Unvanı Hakkında”, *TM*, VII-VIII (1942), s. 191-199; Şinasi Tekin, “İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikâyesi”, *TT*, XVI/95 (1996), s. 14-18; “İl”, *EP* (İng.), III, 1092.

İLHAN ŞAHİN

İLHAN, Attila

(1925-2005)

Cumhuriyet devri şair,
romancı ve yazarı.

15 Haziran 1925'te Menemen'de doğdu. Büyükbabası Mehmed Hamdi Efendi çeşitli Anadolu kasabalarında kadılık yapmış, babası Muharrem Bedrettin Bey ise

Attila İlhan

İzmir vali muavinliği görevinde bulunmuştur. İzmir'de başladığı öğrenimini katıldığı bazı olaylar sebebiyle İstanbul'da Işık Lisesi'nde tamamlayabildi (1946). Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam ettiyse de ikinci sınıfta iken Paris'e gidince tahsili yarıda kaldı, Paris'ten dönünce Türkiye Sosyalist Partisi'nin yayın organı *Gerçek*'te gazeteciliğe başladı (1950). Ardından birkaç defa daha Paris'e gitti, oradaki sanat ve kültür hayatını yakından tanıma fırsatı buldu. Sonraki yıllarda çeşitli aralıklarla *Vatan*, *Demokrat İzmir*, *Yeni Ulus*, *Yeni Ortam*, *Dünya*, *Milliyet*, *Güneş*, *Meydan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazılar yazdı. *Yelken*, *Sanat Olayı* ve *Cönk* dergilerini yönetti. 1959-1962 yılları arasında senaryo yazarlığı ve rejisörlük yaptı. Ali Kaptanoğlu takma adıyla yazdığı, aralarında “Yalnızlar Rihtımı”, “Dişi Kurt”, “Şoför Nebahat”, “Ver Eliyi İstanbul” gibi ünlü filmlerin de bulunduğu on beş kadar senaryosu filme alındı. 1974'te Ankara'da Bilgi Yayınevi'ne yayın danışmanı oldu. 1981'de İstanbul'a yerleşti. “Kartallar Yüksek Uçar”, “Yarın Artık Bugündür” ve “Kurtlar Sofrası” gibi senaryoları TRT'de dizi film olarak gösterildi. Yeni romanlar kaleme alırken eski romanları da yeniden yayımlandı. 15 Ekim 2005'te İstanbul'da öldü.

Kendi çapında şiirler yazan bir baba ile roman meraklısı bir annenin çocuğu olan Attila İlhan daha ilkököl sıralarında şiir, ortaokul sıralarında roman denemeleri kaleme alır, 1940'lı yıllarda ilk şiirlerini yayımlayarak edebiyat dünyasına adım atar. Gençlik döneminde bir yandan aşık ve divan edebiyatı şairlerini okurken diğer yandan başta Nazım Hikmet olmak üzere dönemin genç şairlerini takip eder, ancak “bobstıl ve alafranga” bulduğu Garipçiler'i beğenmezdi. Yer yer Anadolu halkının hayatını yansıtan, canlı tabiat tasvirleri ve sıcak söyleyişle Dadaoğlu, Pîr Sultan Abdal ve Nazım Hikmet'ten izler taşıyan